

ՊԵՏՄԵ-ԲԱՆԵՍՈՒՐԵԿԱՆ

ՊԱՊ ԱՐԾԱԿՈՒՆԻ

Աղեքսանդրիոյ մէջ, շատ մը կրօնականներ Արիոսի ըսածներուն համաձայն գտնուեցան և ոգի ի բոլին վիճարանութեան մտան: Արիոսի հակառակորդներ ալ ասպարէզ իջան, զլիսուորութեամբ քաղաքի եպիսկոպոսապետ Աղեքսանդրի, և մանաւանդ երիտասարդ սարկաւազի մը՝ Աթանաս (Athanasius) անունով, որ շատ չանցած հակա-Արիոսեան բանակի անվիճելի և քաջամարտիկ գլուխը պիտի ըլլար, Ուղղափառ Եկեղեցւոյ սիրական հերոսը և սուրբը:

Աթանաս (296-373) հակաճառեց թէ Քրիստոսի բնութիւնը աստուածային էր և նոյնը Աստուծոյ բնութեան հետ:

Վէճը տաքցաւ: Քիչ վերջ Արիոսեաններ Տաբբեք բառի տեղ սկսան գործածել նման բառը: Քրիստոսի բնութիւնը Աստուծոյ բնութեան նման էր, բայց ոչ նոյն:

Եթէ Տաբբեք-ը նման-ի փոխել զիջողութեան համար եղած էր, Աթանասեանները քացարձակապէս մերժեցին այդ ալ:

Եպիսկոպոսապետը բանադրեց Արիոսը և Եկեղեցիէն վտարեց: Այս կտրական քայլը բռնկուող վէճը ա'լ աւելի հրահրեց: Այդ արդէն Աղեքսանդրիայէն անդին ալ կը ծաւալէր արագօրէն:

Անտիոքի գաղոցէն՝ Արիոսի ընկերները անոր կողմը բռնեցին: Եւ շատ չանցած Քրիստոնեայ աշխարհը կլանուեցաւ այս կատաղի պայքարով, նման-եաններ և նոյն-եաններ: (Երկու բառերու յունարէնը միեւակ մէկ զիրով իրարմէ տարբերելուն, հեղնական ակնարկներ եղան մէկ տառի համար այսքան կոխ և արիւնհեղութիւն տեղի ունենալուն: Homoiousia նման բնութիւն, Homoousia նոյն բնութիւն):

Կոստանդին կայսրը միջամտեց, և Նիկիո քաղաքին մէջ գումարել տուաւ եպիսկոպոսներու մեծ ժողով մը, ուր եկան թէ Արիոսեաններ և թէ հակառակորդներ, և ուր հարցը միանգամ ընդ միշտ պիտի լուծուէր, և Եկեղեցիին վտանգուած խաղաղութիւնը վերահաստատուէր:

Կայսեր քրիստոնէական հաւատքը մականբոսային էր: Նիկիոյ ժողովի օրակարգին ամենակարեւոր հարցի բնոյթի մասին հաղութէ լիակատար ըմբռնում ունենար: Ասկայն, Կոստանդին քաղաքագիտօրէն հաշիւ կ'ընէր թէ ընդհանրական մէկ անբաժան Եկեղեցի մը բովանդակ կայսրութեան մէջ մեծ ապէս պիտի ստատէր կայսեր ջանքերուն՝ պետութեան ամբողջութիւնը պահպանելու համար:

Եկեղեցւոյ պատմութեան այս առաջին մեծ ժողովին մէջ Արիոսեան եպիսկոպոսներ և Աթանասեաններ՝ օրերով վիճարանեցան Քրիստոսի բնութեան այլևս այնքան ծանրակշիռ հանգամանք ստացած խնդրի մասին:

Վերջ ի վերջոյ, Աթանասի տեսակէտը յաղթանակեց, և ժողովին որոշումը դատապարտեց Արիոսը: Այս հանգիստեւոր որոշումը ծանօթ է մեր ամենուն, որովհետեւ ամէն կիրակի Պատարագի մէջ կը յիշուի, Հանգանակ Հաւատոյ, ... և ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս, յորդին Աստուծոյ, ծնեալն յԱստուծոյ Հօրէ Միածին, այսինքն յեութեանէ Հօր, Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ, ծնունդ և ոչ արարած ...:

Ուրեմն Քրիստոս ունէր նոյն բնութիւնը, ինչ որ Աստուած ունէր:

Արիոս տքոսրուեցաւ: Իրեն հետեւողներն ալ միասին:

Բայց իր շարժումը, փոխանակ դադարելու կամ մեռնելու, ա'լ աւելի նոր թափով մը վերսկսաւ արծարծուիլ և տարածուիլ: Եկեղեցւոյ չըմանակէն դուրս ալ մտքեր սկսան յուզուիլ: Նոյնինքն Կոստանդին կայսեր քոյրը պաշտպան կանգնեցաւ Արիոսեաններուն:

Քանի մը տարի վերջ կայսրն ալ միտքը փոխեց, և հաշտարար գիրք բռնեց Արիոսեան եպիսկոպոսներու հանդէպ: Եւսերիոս, Նիկիոյի եպիսկոպոսը, քսոթէ ետ կանչուեցաւ 328ին, Նիկիոյ ժողովէն

երևաբար փերջ։ Աթանաս արքայապետը 335 թվ. Արևմտյան Պոլիս քաղաքում, եկեղեցի ընդունուելու համար։ Բայց արքայապետը նաև օր մը առաջ, փողոցը քաղաքի առաջ, յանկարծ հիանալի, և քանի մը վայրկեանի մէջ մեռաւ⁽¹⁰⁾։

Իսկ Կոստանդին կայսրը մահուան անկողնի մէջ քրիստոնեայ մկրտուեցաւ Արևմտեան Եկեղեցու եպիսկոպոսին։

Յաջորդը, Կոստանդին կայսր, եթէ ինքզինքը բացէն իրաց Արևմտեան Հայտարարեց, բայց եկեղեցական խնդիրներու մէջ Արևմտեան քաղաքականութիւն մշակեց։ Նիկիոյ ժողովին կարեւորութիւնը հաստատուեց, և Աթանասը առեւտրով կ'ատէր։

Իր օրով, Արևմտեան հերձուածը և ատոր շուրջ եռանկող հարցերը այլևս հասարակ ժողովուրդի միտքն ու խաղաղութիւնն ալ վրդովեց։ Կոստանդին, անսահման յաւակնոտութեամբ, միջամտիս եղաւ պայքարին, որը ծառայեց հրդեհը աւելի տարածելու։ Բանգէտի հովիւ առած, փառասէր և անգութ կայսրը, կրօնական հարցերու մասին կամայական վճիռներ տալու, և զանոնք բռնի գործադրել տալու մէջ գոհացում գտաւ։

Քրիստոնեաներու պարզուկ և զիւրահասկնալի կրօնը, կը գրէ ժամանակակից պատմիչը, «Կոստանդին միտքնեց զառամած մտքի մը աւելորդապաշտութիւններով, և վարդապետական մանուածապատ և խըրթին վիճարանութիւններով, փոխանակ լըրջօրէն աշխատելու որ համաձայնութիւն մը գոյանայ։ Ինք շատ մը վէճերու դուռ բացաւ, և երբ անոնք աւելի և աւելի տարածուեցան, Կոստանդին կոռուական բաներով սաստկացուց զանոնք։ Եւ մինչ ինք ուզեց ձէս ու վարդապետութիւն իր կամքին ուզած ձևով կազմապարելու, եպիսկոպոսներու խումբեր Հասարակաց Սուրհանդակները գործածելով, կը վազվառէին բազմաթիւ Սինոդներու, ինչպէս կը կոչեն զանոնք, և ան այսպիսով կը խանգարէր Սուրհանդակային կանոնաւոր երթնէկը»⁽¹¹⁾։

Կարծես այլևս բնակչութեան համար աւելի կենսական հարց գոյութիւնը չունենար, բացի Քրիստոսի բնութեան ճշտումը։ Շուկայի թէ բազմաթիւ մէջ, փողոցը կամ հրապարակներուն, ժողովրդային լայն խաւերու վիճարանութեան միակ հրատապ նիւթը դարձաւ այդ։

Յիշենք երկու վկայութիւններ, երկուքն ալ Ուղղափառեան։ Մէկը, երգիծական սրամտութեամբ — եղական երեւոյթ եկեղեցւոյ նշանաւոր և սրբացած Հօր մը մօտ։ Միւսը, յոռետես, գրեթէ ողբերգական։

Առաջինը, Գրիգոր Նիսացի, Ս. Բարսեղի տաղանդաւոր եղբայրը։

«Քաղաքը (Կոստանդինուպոլիս) լեցուն է բազմութիւններով, որոնք անմիջապէս հարցերու մասին վարդապետական հակաձառութիւններ կ'ընեն։ Փողոցները և շուկաները թատերաբեմը կը հանդիսանան հին հազուատ վաճառողներու, դրամափոխներու և նպարավաճառներու վիճարանութեանց։ Եթէ իրեն հարցնես թէ քանի միջոց իր ապրանքին համար, ան կը պատասխանէ ճառելով Միկալի և Արարեալի վրայ։ Եթէ հարցնես զինքն հարցնես, որպէս պատասխան պիտի լսես. «Հայրը աւելի մեծ է քան Որդին, և Որդին ստորադաս է Հօրը»։ Եթէ հարցնես. «Բազմաթիւ պատրաստ է»։ Պիտի լսես. «Որդին ոչնչէ ստեղծուած էր»։

Երկրորդը, Թէոփոլէ եկեղեցական պատմիչը, որուն ամբողջ գիրքը Ուղղափառեան և Արևմտեան պայքարի դաժանութիւններով լեցուն է։

«Ամէն քաղաքի և ամէն գիւղի մէջ վէճեր և բանակութիւններ սկսան աստուածաբանական վարդապետութիւններու մասին... Անոնք ողբերգական թատերաբեմերու յարմար տեսարաններ էին, որոնց վրայ արմար տեսարաններ թափուիլ։ Որովհետեւ անոնք միմեկ կրնար թափուիլ։ Որովհետեւ այլևս հին օրերու պէս չէր, երբ եկեղեցին յարձակման կ'ենթարկուէր օտարականներէ և թշնամիներէ, այլ հիմա, միեւնոյն երկրի ժողովուրդները, որոնք մէկ տանիքի տակ կը բնակին և մէկ սեղան կը նստին, իրարու դէմ կը կռուէին, ո՛չ թէ նիզակներով, այլ իրենց լեզուներով»։

Ոչ միմեկ լեզուներով, այլ արեւնահե-

(10) Խորենացիին գոհունակութիւնը կը զգաս իր բառերէն, երբ այս մահը կ'արձանագրէ. «Այս ամբարիշտ Արևմտեան արտաքինի մէջ ալ սատկեցաւ, ինչպէս իրեն արժանի էր» (Բ. 89)։

(11) Ammianus, XXI, 16, 18.

զուգահեռ ալ։ Որովհետեւ հասկնալի էր որ այսքան յամառ և կատաղի վէճեր հազիւ թէ նախատական արտայայտութիւններով սահմանափակուէին։ Շատ անգամ բուռն փաստարկութիւններու օգնութեան կը հասնէին սուր ու դանակ։

Հոռմիւսի աթոռի դահակալին ընտրութեան չուրջ մղուած պայքարին, Արիոսեաններ և Ուղղափառեաններ բախում ունեցան, որու ընթացքին երեք հազար հոգի սպանուեցան։ Որիտեան ընտրելին կարճ ատենուայ մը համար յաջողեցաւ։ Յաղթողները բռնադատեցին Ուղղափառեանները որ իրենցմէ Հաղորդութիւն ստանան, և երբ մերժուեցան, փայտի կտորով մը խրաքանչիւրին բերանը բռնի բացին, և նշխարը կոկորդէն վար քշեցին։

Ահա Արիոսեան փոթորիկի այս ամենասաստիկ շրջանին էր, որ պատանի Պապ արքայազուներ և իրեն ընկերացող հայ իշխանազուներ պատանդ կուգային խոռվայոյզ մայրաքաղաքը Պոլիս։

Պապի պատանդ երթալու յաջորդող տարին Կոստանդիոս կայսր մեռաւ։ Ուղղափառեանները ուրախացան կարծելով թէ այլևս իրենց հալածանքը վերջ պիտի գտնէր և Արիոսեան հեղեղը կորոնցնէր իր թափը։ Ս. Յերենիմոս այդ անհամբեր ուրախութեան լեզու կուտար։ «Մեր Տէրը կ'արթննայ։ Ան փոթորիկին կը հրամայէ։ Գազանը կը մեռնի, և անդորրութիւնը կը վերահաստատուի»։

Եթէ իրապէս անգործութիւնը տիրապետէր, կը փորձուինք ենթադրելու թէ Պապի ապագայ կեանքն ալ Հայաստանի մէջ կըրնար տարբեր ըլլալ։ Սակայն, բազմահմուտ Սուրբը կը սխալէր։

Շատ չանցած, Կոստանդիոսի յաջորդներէն Վաղէս կայսեր օրով, Արիոսեան յաղթական դերակազութիւնը կայսրութեան արեւելեան մասը բոլորովին պիտի նուաճէր։ Եւ Պապը ու միւս հայ իշխանազուները Կոստանդիոսի օրով չսորվածը կամ ըմբռնածը, որպէս նորահաս երիտասարդներ, մօլի Արիոսեան Վաղէս կայսեր շրջանին պիտի սորոքէին։ Եւ այդ պատճառաւ, տարիներ վերջ, Փաւստոսը՝ Ս. Յերենիմոսէն շատ աւելի ատելալու բռնեցով խարանէր դժբախտ Հայ Արքան։

3. ՅՈՒՐԱՆՈՍ — ՌԻՂԱՓՈՒ ԿԱՅՈՐԸ

Դառնանք աղէտահար Հոռմէական բանակին, Տիգրիսի ձախ ափին, թշնամի հողի վրայ, որ Յուլիանոս կայսեր յանկարծ սպանուելովը՝ անակնկալ ճղնաժամ մը կը գլխադրուէր։

Յուլիանոս վերջինն էր Մեծն Կոստանդիանոսի ընտանիքին։ Ան իր կենդանութեան գահակից մը չէր նշանակած։ Եւ այժմ նոր կայսեր մը ընտրութիւնը ստիպողական անհրաժեշտութիւն էր, եթէ չէր ուղուեր որ անգլուխ մնացած բանակը բոլորովին քայքայուի, և հաւանաբար փճանայ Շապուհի զօրագունդերուն՝ օրըստօրէ կրկնապատկուող ասպատակային յարձակումներէն։

Ջինուորական խորհուրդ մը, հապճեպով գումարուած, կայսր ընտրեց Յովիանոսը, Ուղղափառ քրիստոնեայ, որուն կրօնական տեսակէտի մասին պատեհութիւն կ'ունենանք խօսելու։

Ան 32 տարեկան էր, բնիկ Սիրպիտցի։ Եղած էր կայսերական անձնապահ գունդի պաշտօնեայ, միջակ կարողութեամբ մէկը, որ աւելի իր հօր, Կոմս Վառնիոսի, վարկին և համբաւին համար յարգուած էր քան իր անձնական արժանիքին⁽¹²⁾։

Տեսքոտ արտաքինով, ընկերական, խընդումեմբիս, հաճոյատէր և կապուտաշուի այս բարձրահասակ գլխուորականը, այնքան բարձրահասակ, որ ընտրութեանէն վերջ, զըժուարութեամբ իրեն հասակին յարմար կայսերական ծիրան պատմուճան կրցած էին գտնել⁽¹³⁾, շնորհիւ իր ընկերներէն միոյն բարձրաձայն իր անունը տալուն, կը յաջորդէր Յուլիանոսի, և անմիջապէս բանակցութեան կը սկսէր Շապուհի հետ, փրկելու Հոռմէական բանակը կործանումէ։

Պարսիկ թագաւորի տարիներէ ի վեր երազած ժամը հասեր էր։ Այժմ ինքն էր տէր տիրականը կացութեան, և, ըստ այնմ, չափազանց սուղ զին պիտի պահանջէ Յովիանոսէն՝ Հոռմէական բանակին անփնտ՝ Տիգրիսը անցնելով հեռանալուն համար։

Նորընտիր կայսրը աճապարանքի մէջ էր։ Իր բարեկամներն ալ կը ստիպէին որ չտուպէր գաւնագրութիւն մը կնքելու Շա-

(12) Ammianus, XXV, 5, 4. Eutropius, X, 17.

(13) Ammianus, XXV, 10, 14.

պուհի հետ, եւ հրթար Պոլիս, քանզի, կ'ըսէին անոնք երկչոտ կայսեր, եթէ չ'աւազարես, Բրոկոպիոս զօրավարը, որ իրր թէ Յուլիանոսի կողմէ յաջորդ նշանակուած էր, կրնար ինքզինքը կայսր հռչակել, կրթնած իր հրամանին տակ գտնուող զուգերու հաւատարմութեան⁽¹⁴⁾։

Զորս օր տեսող բանակցութենէ վերջ գալինքը կնքուեցաւ՝ երեսուն տարուայ համար։

Շապուհին պիտի յանձնուէր Տիրգրիտ արեւելեան կողմը հինգ գաւառներ, Արզաւնինա, Մոկսենա, Զապտիսենա, Րէյսիմինի և Կորտուէնա (Աղծնիք, Մոկք, Տաղէք, Րէյսիմինի, Կորդուք)։ Նոյնպէս Սինկարա, և յոյժ կարեւոր ամրութիւն մը, Մօրորուս Դղեակ կոչուած։

Աւելին։ Մծրին քաղաքը, Շապուհի տարիներու մղձաւանջը, այժմ ըստ դաշնագրի պայմանին պիտի տրուէր ահարկութեաւորին⁽¹⁵⁾։

Մինչ, դաշնագրի համեմատ, Շապուհին տրուելիք հողամասերուն ամէնը իրենց բընակչութիւնով պիտի յանձնուէին, սակայն, Պարսիկ թագաւորը պայման կը դնէր որ Մըծրին առանց իր քաղաքացիներուն պիտի յանձնուէր⁽¹⁶⁾։

Դաշնագրի ուրիշ մէկ պայմանն ալ, Հայաստանի համար խիստ չարաբաստիկ, որ Ամմիանոս սկործանարար և ամբարիշտ կը կոչէ, յետ այնու, եթէ Արշակ թագաւոր, «մեր յարատե և հաւատարմութեաւոր բարեկամը», օգնութիւն խնդրէ Հռոմայեցիներէն Պարսիկներու դէմ, պիտի չստանայ և ձգուի իր բախտին։ Պատմիչը կ'ըսէ երկու պատճառով այս կ'ըլլար. նախ՝ պատժելու Արշակը, որ Յուլիանոս կայսեր հրամանով Ատրպատականի Զրիլոկոմուս գաւառը աւերել էր, իսկ երկրորդ, ապագային, Շապուհ պատեհութիւն ունենայ անարգել յարձակումներ գործելու Հայաստանի վրայ⁽¹⁷⁾։

Երկու ժամանակակից պատմիչներ, Ամմիանոս և Եւդրոպիոս, որոնք այդ ատեն Հռոմէական բանակի մէջ կը ծառայէին,

կ'աւագեն այս նուաստացուցիչ և անպատուաբեր դաշինքը։ Եւ դար մը վերջ Զօսիմոսն ալ կը միանայ իրենց։

Հռոմէական հողամասերու թշնամի յանձնուելը անուր և աննախընթաց աղէտ մը կը նկատեն անոնք։ Ասանկ բան, կը գոչէ Եւդրոպիոս, անցեալի մէջ, Հռոմէական կայսրութեան սկիզբէն ի վեր, 1118 տարի, չէր պատահած։ Թէ և լեզուները երբեք պարտութիւն կրած էին հոս հոն, և սոսկ աւած լուծի տակէն անցնել, բայց երբէք Հռոմէական հողամաս ունէ թշնամի չէր ձգուած։ Այս դաշինքի պայմանները այնքաւ ալ վարկաբեկիչ պիտի չըլլար, եթէ կայսր որոշած ըլլար, որ նեղ կացութենէն ազատուելուն պէս, պիտի մերժէ ոոյն անարգ պայմանները, ինչպէս Հռոմայեցիները քրտնէին անցեալ պատերազմներուն մէջ, և այդպիսով խաղաղութեան դաշինքը մերժած վաւերացնել⁽¹⁸⁾։

«Ո՞ր պահպան Տիրուհի Հռոմէական աշխարհի, արդարօրէն կը քննադատեմ քեզ, որ, երբ փոթորիկներ հարուածեցին մեր երկրը, դու յափշտակեցիր զեկը փորձառու ղեկավարի (Յուլիանոսի) ձեռքէն, և յանձնեցիր զայն անփորձ երիտասարդի մը, որ իր անցեալ կեանքի մէջ ոչ մէկ փայլուն գործ կատարած ըլլալուն համար, հիմա չկրնար պախարակուիլ կամ գոյնատ ստանալ»⁽¹⁹⁾։

Մծրինի և անոր բնակիչներուն ողբերգութիւնը ցնցեց Միջագետքի և փոքր Ասիոյ ժողովուրդները։ Քանզի ամէնքը համոզուած զոյացուցած էին թէ, «չատոնց ամբողջ Արեւելքը Պարսիկներու զերիշխանութեան տակ կ'իյնար, եթէ այս քաղաքը իր նպատաւոր զիրքով և անառիկ ամրութիւններով զիմադրած չըլլար անոնց»⁽²⁰⁾։

Երբ լուրը Մծրին հասաւ, վայնասուն փրթաւ։ Ո՛չ թէ խուճապահար ժողովուրդի մը զխիկորոյս իրարանցումը, այլ կատարուած անպատմելի անարդարութեան դէմ բողոքի խորունկ զայրոյթը։

Յովիանոս կայսր Մծրին եկաւ։ Բայց քաղաք չմտաւ, իրր թէ իր կնքած դաշինքի պայմանը յարգած ըլլալու համար, և վրանդրաւ պարիսպէն դուրս։ Մծրիցիներու պատուիրակութիւն մը եկաւ աղաչելու որ իրենց քաղաքը չյանձնէ թշնամիին։

(14) Ammianus, XXV, 7, 10.

(15) Ammianus, XXV, 7, 9.

(16) Zosimus, 203.

(17) Ammianus, XXV, 7, 12. Փաւստոս, Դ, 21. Փաւստոս դաշինքի Հայաստանի վերաբերեալ մասը կը ներկայացնէ այնպէս, կայսրն է որ Շապուհին կ'ըսէ. «Հայաստանի ներքին նահանգներէն ալ ձեռք կը քաշեմ. եթէ կարող ես՝ անոնց յաղթել և քու իշխանութեան տակ նուաճել, ես անոնց օգնութեան չեմ դարձն»։

(18) Eutropius, X, 27.

(19) Ammianus, XXV, 9, 7.

(20) Ammianus, XXV, 8, 14.

Յիւնացիներն իրեն թէ իր կայսերական վարկին ամենամեծ անպատուութիւն պիտի ըլլար, երբ նկատի առնէր որ Կոստանդնուս, որ երեք անգամ պարսկէներու հետ պատերազմեցաւ, և ամէն անգամուն ալ կորսնցեց, դարձեալ Մծրինը պաշտպանեց։ Իսկ նոյա որ Հռոմէական բանակը Տիրգրիսը ապահով անցնէր, այլևս պէտք մը չկար որ Յովնանս՝ թշնամիրն յանձնէր այս վիթխարի ամբարտապէր։

401000 1860 1861

Մժբխնցիները, իրենց թանձրացող յուսահատութեան դէմ մաքառելով, Քաղաքային Երոհուրդին ախազահ Սապինոսի ձեռքով աղերսագիրք մը մատուցին Յովիանոսին: Անոնք առանձինն պիտի շարունակէին պատերազմը Շապուհի դէմ՝ իրենց քաղաքի փրկութեան համար, իրենք Յովիանոսէն ո՛չ զրամ և ոչ ալ օգնական զինուոր կ'ուզէին: Առանձինն պիտի պաշտպանէին քաղաքը, և երբ ազատէին զայն թշնամիէն, կրկին Հռոմէական հպատակութիւնը պիտի ընդունէին:

Յովհաննոս Մնաց անդրդուելի: Մծբին
պէտք է պարպուել, և անոր բնակիչները
գաղթէին մօտակայ Ամրտա քաղաքը⁽²¹⁾:

Յայտնելին խորտակուած , այս քաջ ժողովուրդը պատրաստուեցաւ ձգելու իր հայրենի քաղաքը։ Անոնցմէ շատ շատերը մասնակցեր էին այն երեք հերոսական դիմադրութեան, ուր գոռող Շապուհը պարտութեան մատներ էին։ Եւ այժմ, աղէտի այս պահուն, այդ յուզիչ յիշատակը թոյն կը թափէր իրենց դառնութեան րաժակին։

Քանի՞ն էր անոնցմէ, ողբաձայն ոգեկո-
ւելցին իրենց անվահեր եպիսկոպոսը, Յակոբ,
որ քանի մը տարի առաջ մեռած էր: Օ-
հրաշք մը, որ զինք գուրս բերէր իր զամբա-
նէն, և անգամ մըն ալ պարիսպի աշտաբակ-
ները զիմազրուիթեան վառարաններ զարձ-
նէր հեթանոս արիւնկղակ բռնակալին դէմ:

Սրտաճմրիկ պատկեր մըն էր երբ Մըծ-
բինցիներ, ինչ որ կրնային տանիլ հետեւորին,
հրաժեշտ տուին իրենց քաղաքին:

Անձնք միասին Ամիտա տարին իրենց
սիրական հովվին, Յակոբ Կալոսկոպոսի, նըշ-
խարնեբը ⁽²²⁾ :

ՀՐԱՆԴ Բ. ԱՐՄԷՆ

$$\bar{G} = \bar{r} = -\lambda = \frac{1}{2} \bar{t} = \frac{1}{2} \bar{t} \quad (17)$$

(²¹) Zosimus, 207 - 8.

(27) ϕ ωλωμνω, 9. 10:

ԵՐԱԺՉՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ

ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

11.

STUDENTS

ՅՈՒՆԵՍԿՈ ԵՐԿԻՄԻԱՅ ԳՐԱԳԱՐԵՐ

(1045 - 1129)

12րդ դարում Հայաստանում ծառայում Գրական-մշակութային շարժման առաջին և ամենանշանակոթ գրչական կրկներկից մէկն է Թովհանէս Սարկաւագ Վարդապետը, որ ապրել է և տեղագործել 11րդ դարի վերջերին և 12րդի սկզբներին։ Իր գարաշրջանում նա հռչակուել է որպէս մեծ գիտնական, իմաստասէր, պատմագիր, բնագէտ, փիլիսոփայ, բանաստեղծ, տոմարագէտ և, որ կարեւորն է, յայտնի է դարձել նաև իբրև երաժշտագէտ(*)։

Այս տաղանդաւոր մատենագիր կեանքի պատմութեան որոշ էջերը յայտնի չեն։ Միայն 13րդ դարի համբաւաւոր գիտնական և պատմագիր Վարդան Արեւելցու երկում կարդում ենք հետեւեալ կենսագրական սեղմ տողերը. «Եին և վարդապետք յայնմ ժամանակի՝ Յովհաննէս, որ և սարկաւազ՝ ի գաւառէն Փառիսոսայ ի քահանայական ազգէ, որոյ յիշատակք ճառագայթիցն փայլին մինչև ցարդ ի բանս իւրո։ Այս տողերը վկայում են, որ Յովհաննէս սարկաւազը ծնուել է թի քահանայական ազգէ»։ Փառիսոս գաւառում։

Փառխոտը, Արցախի գաւառը, բանասէր Մանուկ Աբեղեանի բացատրութեամբ, մի ժամանակ հանդիսանում է հայկական փոքրիկ քաղաքական մի կենտրոն և ունենում իր առանձին թագաւորները: Դա այն չըջանն է, երբ զարգանում են հայ մատեն-

(*) Յովհաննէս Սարգսեանի ուսումնաբերութեամբ դրադուել են՝ Հ. Դեռնզ Արեշան (Բագմաշէպօ 1880 թ.), Մանուկ Արեշեանը, երեսուց Սիւրեանեանը («Արարատ» 1901 թ.), Հ. Ն. Սարգսեանը, Գրոֆ. Աշոտ Արարատեանը: